

УДК 82.271

Ю.С. Белова

ОСНОВНІ ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ АВТОРА В СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Проблема автора і форм його свідомості сьогодні належить до однієї з найбільш актуальних у сучасній науці про літературу. Складність визначення поняття «автор» пов'язана з його багатозначністю, у свою чергу обумовленою одночасним існуванням у західному і вітчизняному літературознавстві декількох, часом взаємовиключних і суперечливих концепцій.

Під цим поняттям розуміють і реальну особу з певною біографією і комплексом індивідуальних рис, і певний погляд на дійсність, відображенням чого є весь твір, і суб'єкта, який інтегрує стильову єдність художнього твору, у тому числі й розповідача, який насправді є суб'єктною формою вираження авторської свідомості в тексті.

Численні ідеї щодо розгляду проблеми автора мотивували відповідні визначення: «думка автора» (В. Белінський), «світогляд автора» (М. Добролюбов), «голос автора» (М. Бахтін, В. Кожинов), «образ автора» (В. Виноградов), «принцип автора» (Ю. Лотман), «концепований автор» (Б. Корман), «позиція автора» (Б. Успенський), «смерть автора» (Р. Барт), «функція-автор» (М. Фуко), «абстрактний автор» (В. Шмід), «імпліцитний автор» (В. Тюпа), «автор-розповідач» (І. Роднянська) та ін. Інтенсивність наукових досліджень у цьому напрямі призвела до того, що виникло відчуття необхідності заснування навіть окремої філологічної галузі – «авторології», як назвав І. П. Карпов її у своїй монографії, а потім у «Словнику авторологічних термінів», що вийшов друком у 2004 році.

Сьогодні усі наявні погляди на проблему автора можна умовно поділити на три групи.

Першу групу представляють критики другої половини XIX століття, які розглядали автора як особистість емпіричну, власне

письменника з реальною біографією і певним світоглядом. Літературним дослідженням кінця XIX–початку XX століть була властива тенденція до ототожнення особи автора з його героями. До проблеми розмежування голосу автора і голосу героя (іще в першій половині XIX століття) впритул наблизився В. Г. Белінський, який першим відмітив стилістичну однорідність мовлення автора і героя в романі М. Ю. Лермонтова «Герой нашего времени». Доказом збігу їх позицій, на думку критика, є те, що автор-оповідач уживає характерну для головного героя лексику, а також подібність їх манери мовлення. Аналізуючи «Униженных и оскорбленных» Ф. М. Достоевського, М. О. Добролюбов зазначив, що «в усьому романі дійові особи говорять, як автор; вони вживають його улюблені слова, його звороти, у них такий же склад фрази. <...> в усьому видно творця, а не особу, яка говорить наче від свого імені» [7, с. 522] (переклад здійснено мною – Ю.Б.), що не відповідає сучасним науковим поглядам на цю проблему.

Друга позиція є діаметрально протилежною зазначеній і передбачає повне ігнорування автора як суб'єкта художньої творчості. У російській критиці XIX століття її представляв Д. І. Писарев, який уважав авторську присутність у тексті другорядним явищем і таким, що не заслуговує на увагу: «... мені немає діла до особистих переконань автора <...> Я звертаю увагу лише на ті явища суспільного життя, що зображені в його романі <...>; я вдивляюся і заглиблююся у ці події, намагаюся зрозуміти, яким чином вони витікають одне з одного, намагаюся пояснити собі, наскільки вони залежні від загальних умов життя, і при цьому залишаю поза увагою власний погляд розповідача, що може передавати факти дуже правильно й детально, але пояснює їх дуже погано» [13, с. 162] (переклад здійснено мною – Ю.Б.).

Таким чином, критик мінімізує авторську функцію в тексті, залишаючи за читачем і критиком право аналізувати прочитане, ґрунтуючись на власних судженнях.

З найбільшою силою дебати з приводу авторської присутності в художньому творі розгорілися у другій половині XX століття, коли були видані роботи французьких постструктуралістів, які оголосили

«смерть автора». У статтях Р. Барта «Смерть автора», Ю. Крістєвої «Бахтин, слово, діалог і роман», М. Фуко «Что такое автор?» та інших науковців категоричному запереченню піддалися психоаналітичний і біографічний підходи до проблеми автора, згідно з якими «пояснення твору щоразу шукають у людині, яка його створила». Аналізуючи витoki «кризи автора», С. Бьорк у роботі «Смерть и возвращение автора: Критика и субъективность у Барта, Фуко и Деррида» (1993) віднаходить їх у творчості французького поета-символіста С. Малларме і в російському формалізмі, а основну причину вбачає в «біографічному позитивізмі» і в «безпорадності теорії автора в практиці літературного аналізу» [14, с. 15-16] (переклад здійснено мною – Ю.Б.).

На думку Р. Барта, «присвоїти тексту автора – це значить неначе застопорити текст, наділити його вичерпним значенням, замкнути письмо» [1, с. 238] (переклад здійснено мною – Ю.Б.). За Бартом, де починається письмо, там наступає «смерть автора», оскільки «письмо – та сфера невизначеності, неоднорідності й нестабільності, де зникають сліди нашої суб'єктивності, чорно-білий лабіринт, де зникає будь-яка самототожність, і насамперед тілесна тотожність того, хто пише» [1, с. 239]. Місце автора займає Скриптор, метафорично уподібнений неосяжному словнику, «із якого він бере своє письмо, що не знає зупинки» [1, с. 239]. На думку науковця, кожний текст – це інтертекст, сформований з великої кількості цитат, що походять з різних культур і вступають одна з одною у відношення діалогу, пародії, суперечки, однак усе це розмаїття фокусується в певній точці, якою є не автор, як стверджували дотепер, а читач. Проголошуючи перемогу Читача над Автором, Барт заявляє, що саме «читач – це саме той простір, де фіксуються всі цитати, з яких потім складається текст; текст набуває єдності не у своєму походженні, а в призначенні, однак призначення це не особиста адреса; читач – це людина без історії, без біографії, без психології, він лише хтось, хто поєднує всі ті деталі, що утворюють письмовий текст», тому «народження читача доводиться оплачувати смертю Автора» [1, с. 239] (переклад здійснено мною – Ю.Б.). Спираючись на праці М. Бахтіна, який виніс автора

за межі художнього тексту, постструктуралісти в своєму запереченні автора відмовилися визнавати в ньому ідейно-художній і стилістично-мовний центр літературного твору, оголосивши його «втіленням анонімності, пропуском», «він – ніщо і ніхто» [11, с. 108].

Не погоджуючись із радикальною елімінацією автора, М. Фуко все ж обмежує його роль, уводячи поняття «функція-автор». Він визнає необхідність вивчення біографічного і психологічного контексту, переводячи вектор літературознавчого дослідження з того, хто говорить, на те, як і в яких умовах «говориться», змінюючи підхід до аналізу суб'єктивності тексту: «Не ставити більше питання про те, як свобода суб'єкта може поєднуватися з товщею речей і надавати їй сенс; як вона, ця свобода, може персоніфікувати зсередини правила мови і проявляти, таким чином, ті наміри, що їй притаманні. Але, радше, питати: як, відповідно до яких умов і в яких формах щось таке, як суб'єкт, може з'являтися в порядку дискурсів? Яке місце він, цей суб'єкт, може займати в кожному типі дискурсу, які функції, підкоряючись яким правилам, може він реалізовувати?» [14, с. 40] (переклад здійснено мною – Ю.Б.). Визнаючи свободу автора як суб'єкта творчої діяльності, учений фокусує його роль на функції дискурсу.

Сьогодні навряд чи можна знайти науковця, який розділяв би переконання постструктуралістів щодо «смерті автора», оскільки «вилучення» автора (який розуміється «центро- і смислотвірною ланкою») спричинило, на думку А. Большакової, нівелювання критеріїв цілісності літературного твору, утрачання смислових орієнтирів в постійному процесі утворення нових художніх значень, «різноманіття інваріантних прочитань одного і того ж тексту», і врешті-решт призвело до посилення протилежних тенденцій в теоретико-літературній думці початку 90-х років минулого століття, до вимоги «повернення автора» [5, с. 16-17].

Намітилася в сучасному літературознавстві тенденція до створення єдиної, цілісної і чіткої теорії автора, що характеризується прагненням виявити риси типологічної подібності в теоріях, що раніше вважалися опозиційними. Насамперед це стосується таких учених,

як В. В. Виноградов і М. М. Бахтін, основна відмінність концепцій яких пов'язана з дихотомією мови і мовлення [3, с. 157].

За В.В. Виноградовим, який у 1930-і роки звернувся до розробки теорії автора з позицій лінгвістики, авторський стиль реалізувався через мовну характеристику. Автор – це конкретна «художньо-мовна свідомість», що вирізняється своєю індивідуальною формою, це індивідуальне вираження, специфічна організація, конструкція соціально-мовних форм певної історичної дійсності. Для науковця «образ автора» став тією категорією, у якій перетнулися семантичні, емоційні, культурно-ідеологічні інтенції художнього твору. За Виноградовим, «образ автора – це не простий суб'єкт мовлення, найчастіше він навіть не названий у структурі художнього твору. Це – концентроване втілення суті твору, що об'єднує всю систему мовних структур персонажів у їх співвідношенні з розповідачем, оповідачем або оповідачами і через них є ідейно-стилістичним осередком, фокусом цілого» [6, с. 118] (переклад здійснено мною – Ю.Б.).

Полемізуючи з прихильниками розгляду біографії письменника поза літературознавством на тій підставі, що біографія є «завданням історика, а не літературознавця», В.В. Виноградов стверджує: «Автор як представник своєї епохи, свого суспільства, свого соціального середовища, залученого до розвитку соціально-політичного і культурного життя народу (а нерідко й ширше: народів, людства), є не тільки ланкою, а й рушійною силою, дієвим чинником в історії творчості культурних цінностей, важливих для його нації і навіть для всього світу. Разом із тим для історика мистецтва (у тому числі й літературного) важлива також історія внутрішнього особистого життя автора <...>. Отже, і в художньому творі можуть і навіть повинні відображатися сліди історичної своєрідності життя автора, своєрідності його біографії, стиль його поведінки, його світобачення» [6, с. 35] (переклад здійснено мною – Ю.Б.).

Виноградов неодноразово підкреслював, що проблема образу автора має й літературознавчий аспект – саме завдяки категорії «образ автора» стає можливим поєднання лінгво-стилістичного і літературознавчого підходів до вивчення тексту в комплексному аналізі.

Гармонія цих підходів є ключовим моментом у створенні образу автора як потужного чинника, що визначає своєрідність поезики літературного твору. При цьому взаємоузгоджуються відомості, отримані з різних джерел. Створений і вивірений за допомогою такого взаємного узгодження образ автора набуває досить високої міри точності.

Інша концепція автора, що його усвідомлюють як учасника мистецької події, належить М.М. Бахтіну. Не заперечуючи ключової ролі автора як носія «напружено-активної єдності завершеного цілого, цілого героя і цілого твору, трансгредієнтного кожному окремому моменту його», учений не погоджується з правомірністю введення в науковий обіг поняття «образ автора»: «Справжній автор не може стати образом, бо він творець усякого образу, усього образного у творі. Тому так званий образ автора може бути тільки одним з образів певного твору» [2, с. 14] (переклад здійснено мною – Ю.Б.). Аргументуючи свою думку, Бахтін пояснює, що автор не дорівнює своїм героям, перебуваючи з ними в ієрархічних відносинах: «Автор не тільки бачить і знає все те, що бачить і знає кожен герой окремо і всі герої разом, але й більше за них, причому він бачить і знає щось таке, що їм принципово недоступне, і в цьому завжди стійкому надлишку бачення і знання автора відносно кожного героя і знаходяться всі моменти завершення цілого – як героїв, так і спільної події їхнього життя, тобто цілого твору» [2, с. 14]. Бахтін виводить автора за межі написаного ним твору, уважаючи, що він «повинен перебувати на межі винайденого ним світу як активний творець, тому що його вторгнення в цей світ руйнує його естетичну стійкість» [3, с. 139] (переклад здійснено мною – Ю.Б.), а творцем образу автора науковець вважає «первинного» автора: цей образ, як і «інші авторські маски», може втілювати один з «чужих голосів» або брати участь у діалозі з персонажами [4, с. 276]. Саме цим дослідник підкреслював внутрішнє прагнення автора до створення іншої реальності, здатної на змістовний саморозвиток. При цьому вагома роль відводилася мові як будівельному матеріалу, використовуючи який, автор, відповідно до свого внутрішнього завдання, створює літературний твір.

Здійснений сучасними дослідниками порівняльний аналіз концепцій Виноградова і Бахтіна продемонстрував, що виникла потреба поєднання теорій автора, що раніше здавалися суперечливими; потреба виходу за межі дихотомічного протиставлення «автора» і «героя» до побудови більш складних структур, які враховують принципovu двоєдність автора, діалектичний зв'язок монологізму і діалогізму в художньому тексті; відносини, що складаються між автором і текстом, автором і читачем тощо.

Сентенція про паритет свідомостей автора і героя стала головним об'єктом полеміки з приводу концепції поліфонічного роману М.М. Бахтіна. На думку Б.О. Кормана, «в основі парадоксального висновку, якого дійшов М.М. Бахтін, було <...> змішування автора як носія концепції, реалізацією якої є весь твір, з однією з форм авторської свідомості – розповідачем, оповідачем, героєм-оповідачем, автором-оповідачем, хронікером тощо. Вона, дійсно, рівноправна з героями; її ідеологічна і мовна зона – лише одна з багатьох. І вона зовсім не превалює над героями, а сама разом із ними є об'єктом відтворення і предметом аналізу» [10, с. 100] (переклад здійснено мною – Ю.Б.).

Досліджуючи проблему автора в художній прозі, Корман виділяє «автора біографічного» і «автора – носія концепції»: «Автором ми називаємо носія концепції, вираженням якої є весь твір або сукупність творів письменника. Автор, потрактований подібним чином, відмежовується і від реального письменника, і від таких проявів автора, як оповідач, особистий оповідач, розповідач, герой-розповідач тощо. Як вища смислова інстанція, автор безпосередньо не входить у твір: він завжди з'являється опосередковано через суб'єктність і сюжетно композиційні форми» [10, с. 61]. У «Експериментальному словаре литературоведческих терминов» Корман пропонує поняття «автор – суб'єкт (носій) свідомості» і «автор художній (концепований) – «інобуттям такого автора, його опосередкуванням є весь художній феномен, весь літературний твір» [10, с. 61] (переклад здійснено мною – Ю.Б.).

Слідом за Б. Корманом, В. Тюпою, В. Шмідом та іншими дослідниками, ми виділяємо дві основні форми вираження авторської свідомості в літературному творі: суб'єктні і позасуб'єктні.

У сучасній наратології на підставі підходів до інтерпретації художнього тексту виділяють два типи наратора: той, хто займає об'єктивно-інформативну позицію, і розповідача інтерпретаційно-оцінного плану. Багатомірність авторської присутності в тексті, співіснування різних поглядів на розуміння проблеми автора, безумовно, значною мірою продукують велику кількість термінів, якими дослідники намагаються визначити різні іпостасі автора і окреслити сфери його функціонування.

Без сумніву, різна термінологія – наслідок спроб багатьох дослідників якомога точніше зафіксувати присутність автора в тексті, простежити способи вираження суб'єкта в тексті, проте термінологічні неточності часто призводять до непорозуміння між науковцями щодо концептуальних питань. Складність змістовної і формальної структури тексту відображається в багаторівневій категорії автора, а дослідження форм авторської свідомості ми розглядаємо як один з найважливіших інструментів аналізу літературного тексту, як при вивченні його лінійного розгортання, так і при зіставленні різноманітних елементів текстових структур.

Отже, в історії російського і зарубіжного літературознавства існувало кілька підходів до інтерпретації образу автора в художньому творі. У XIX столітті склалася традиція ототожнення «концепованого» автора з біографічним. Інтерес до суб'єктної організації твору зумовив посилення протилежних тенденцій, результатом розвитку яких стала ідея «смерті автора», сформульована Р. Бартом у 60-х роках XX століття і підтримана багатьма західними літературознавцями. Сьогодні така радикальна позиція перестала бути актуальною. Серед безлічі сучасних підходів до проблеми автора найбільш продуктивним, на нашу думку, є розроблена Б. О. Корманом система аналізу суб'єктної організації літературного твору як цілісного художнього феномена. Індивідуальна творча воля «концепованого»

автора як ідейно-естетичного центру твору визначає його композиційну, структурну, лексичну і стилістичну єдність.

Теоретично значущим для нас стало осмислення науковцем єдності свідомості оповідача (розповідача) як суб'єктної форми вираження авторської свідомості. Такий підхід дає можливість досліднику вийти за межі рішення вузьких літературознавчих завдань на більш високий онтологічний рівень, що передбачає осмислення авторської свідомості письменника як художнього цілого.

Література

1. Барт Р. Смерть автора. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. Москва: Прогресс, 1989. С. 237–240.
2. Бахтин М.М. К философии поступка. Работы 1920-х годов. Киев: «Next», 1994. 384 с.
3. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Москва: Художественная литература, 1975. 514 с.
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. 2-е изд. Москва: Искусство, 1986. 445 с.
5. Боневская Н.К. «Образ автора» как эстетическая категория. Контекст. Москва: Наука, 1986. 296 с.
6. Виноградов В.В. Проблема авторства и теория стилей. Москва: ГИХЛ, 1961. 616 с.
7. Драгомирецкая Н. Автор и герой в русской литературе XIX–XX веков. Москва: Наука, 1991. 382 с.
8. Карпов И.П. Словарь авторологических терминов: Пособие по курсу «Теория лит-ры. Поэтика». Йошкар-Ола: МарГПИ, 2003. 64 с.
9. Корман Б.О. Изучение текста художественного произведения. Москва: Просвещение, 1972. 112 с.
10. Корман Б.О. Практикум по изучению художественного произведения: Учеб. пособие. Ижевск: Удмуртский гос. ун-т, 1977. 72 с.
11. Кристева Ю. Бахтин. Слово, диалог и роман. Вестник Московского Университета. Сер. 9. Филология. 1995. № 1. С. 100–123.
12. Перлина Н. Диалог о диалоге: Бахтин-Виноградов (1924–1965). Бахтинология. Исследования, переводы, публикации. Санкт-Петербург: Изд-во «Алетейя», 1995. С. 155–157.

13. Писарев Д.И. Борьба за жизнь. Достоевский в русской критике. Москва, 1956. С. 162.
14. Burke S. The Death and Return of the Author: Criticism and Subjectivity in Barthes, Foucault and Derrida. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1993. 199 p.

Анотація

Ю.С. Белова. Основні погляди на проблему автора в сучасному літературознавстві

Проблема автора та форм вираження його свідомості у тексті вивчалась критиками різних поколінь. Теоретична думка вчених йшла від об'єднання фігури письменника з представленою формою вираження авторської свідомості до заперечення існування автора як такого. В історії російського і зарубіжного літературознавства існувало кілька підходів до інтерпретації образу автора в художньому творі. Сьогодні усі існуючі погляди на проблему автора можна умовно поділити на три групи. До першої групи належать критики, які розглядали автора як особистість емпіричну, власне письменника з реальною біографією і певним світоглядом (друга половина XIX століття). Друга позиція є діаметрально протилежною зазначеній і передбачає повне ігнорування автора як суб'єкта художньої творчості. Третя позиція, яка намітилась в сучасному літературознавстві, об'єднує критиків, які намагаються створити єдину, цілісну теорію автора, та прагнуть виявити риси типологічної подібності в теоріях, що раніше вважались опозиційними (В.В. Віноградов – М.М. Бахтін).

Теоретично значущим для нас стало осмислення науковцем єдності свідомості оповідача (розповідача) як суб'єктної форми вираження авторської свідомості.

Ключові слова: смерть автора, форма вираження авторської свідомості, оповідач, розповідач

Аннотация

Ю.С. Белова. Основные взгляды на проблему автора в современном литературоведении

Проблема автора и форм выражения его сознания в тексте изучалась критиками разных поколений. Теоретическая мысль ученых шла от объединения фигуры писателя с представленной формой выражения авторского сознания к отрицанию существования автора как такового. В истории

российского и зарубежного литературоведения существовало несколько подходов к интерпретации образа автора в художественном произведении. Сегодня все существующие взгляды на проблему автора можно условно разделить на три группы. К первой группе относятся критики, которые рассматривали автора как личность эмпирическую, собственно писателя с реальной биографией и определенным мировоззрением (вторая половина XIX века). Вторая позиция диаметрально противоположна указанной и предусматривает полное игнорирование автора как субъекта художественного творчества. Третья позиция, которая наметилась в современном литературоведении, объединяет критиков, пытающихся создать единую, целостную теорию автора и стремящихся выявить черты типологического сходства в теориях, которые раньше считались оппозиционными (В.В. Виноградов – М.М. Бахтин).

Теоретически значимым для нас стало осмысление ученым единства сознания рассказчика как субъектной формы выражения авторского сознания.

Ключевые слова: смерть автора, форма выражения авторского сознания, рассказчик, рассказчик.

Summary

Y.S. Bielova. The Main Views on the Author's Problem in Modern Literary Criticism

The problem of the author and the forms of expression of his consciousness in the text were studied by critics of different generations. Theoretical thought of scientists came from the union of the figure of the writer with the presented form of expression of the author's consciousness to deny the existence of the author as such. Today there has been a tendency to combine different theories and to create a unified classification of forms of expression of author's consciousness in the literary text. In the history of Russian and foreign literary studies, there were several approaches to the interpretation of the author's image in an artistic work. Today all existing views on the problem of the author can be divided into three groups. The first group includes critics who considered the author as an empirical personality, actually a writer with a real biography and a certain outlook (second half of the XIX century). The second position is diametrically opposed to the one indicated and implies complete neglect of the author as the subject of artistic creativity. The third position that has emerged in contemporary literary criticism will unite critics who are trying to create a unified, holistic theory of the author,

and seek to identify features of typological similarity in previously considered opposing theories (V.V. Vinogradov – M.M. Bakhtin).

Theoretically significant for us was the understanding by the scientist of the unity of consciousness of the narrator (narrator) as a subjective form of expression of the author's consciousness.

Key words: author's death, form of expression of author's consciousness, narrator.

Інформація про автора

Белова Юлія Сергіївна – аспірант кафедри світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168; <http://orcid.org/0000-0002-9271-9148>